

Депортація іноземців повітряним шляхом

*Витяг з 13-ої Загальної доповіді,
опубліковано 2003 року*

27. Від самого початку своєї діяльності КЗК вивчав умови позбавлення волі, які передбачені для затриманих та ув'язнених осіб відповідно до законодавства про в'їзд та перебування іноземних громадян, і ця проблематика стала об'єктом розгляду окремого розділу 7-ої Загальної доповіді (СРТ/Inf (97) 10, пункти з 24 по 36). У зв'язку із цим КЗК сформулював кілька основних принципів, що їх слід дотримуватись при застосуванні сили або засобів гамування в рамках процедури висилки іноземців, яких було позбавлено волі.

28. Візити, які здійснив КЗК вже після цієї доповіді, дозволили йому значно розширити знання щодо практики депортації іноземців повітряним шляхом. Слід також підкреслити, що під час візитів увага Комітету була, головним чином, зосереджена на процедурах примусового вислання у супроводі інших осіб¹, а також на окремих випадках, які стали відомі Комітетові, зокрема, в результаті смерті депортованої особи, обсягів застосування гамівних засобів та/або скарг на жорстоке поводження. КЗК не обмежується лише вивченням процедури, що розпочинається після посадки депортованої особи на борт літака і триває впродовж польоту. Комітет слідкує також за багатьма іншими аспектами, такими, як попереднє ув'язнення перед депортацією, заходи, яких було вжито для підготовки повернення іноземця до країни призначення, заходи, що були спрямовані на забезпечення відповідного підбору та підготовки супроводжуючого персоналу, внутрішні та зовнішні системи контролю за поведінкою персоналу, який відповідає за супровід, засоби, яких було вжито після спроби перервати процедуру депортації тощо.

29. Для того, щоб мати змогу детально знайомитись із процедурами та засобами, які використовуються в ході операції по депортації, КЗК отримує копії відповідних інструкцій та розпоряджень. Він отримує також копії багатьох інших документів (статистику щодо кількості депортацій, розпорядження на відрядження для супроводу, доповіді про відрядження, зроблене супроводжуючими особами, доповіді щодо інцидентів, доповіді щодо процедури судового розгляду, медичні довідки тощо). та знайомиться з усіма засобами гамування, які використовувались в ході операцій по депортації. Комітет також проводив в різних країнах детальні переговори з керівниками підрозділів, що відповідають за операції по депортації, та з особами – кандидатами на депортацію, з якими вдалось зустрітись на місці,

¹ Процедури депортації часто класифікують за різними ознаками, такими, як рівень застосування сили, тип гамівних засобів та кількість осіб, що супроводжують депортовану особу. Наприклад, в одній із нещодавно відвіданих країн, розрізняються вислання, коли депортована не чинить опору, примусове вислання без супроводу, та примусове вислання в супроводі ескорту. В основному, найбільш проблемними є процедури, під час яких застосовується одночасне застосування сили, певних гамівних засобів та значної кількості осіб, які супроводжують депортовану особу до моменту прибуття до країни кінцевого призначення.

причому деякого з цих осіб було повернуто назад до ізоляторів після перерваної спроби депортації.

30. Після таких візитів КЗК сформулював певну кількість керівних принципів, які він рекомендував до виконання відповідним країнам. Для того, щоб забезпечити загальне застосування таких керівних принципів в усіх державах-сторонах Конвенції, КЗК вирішив згрупувати та прокоментувати найбільш важливі принципи з цієї проблематики.

Звичайно ж, викладене нижче має сприйматись в світлі того, що основним зобов'язанням держави є недопущення вислання особи до іншої країни в разі, коли є серйозні підстави вважати, що там цій особі загрожує серйозний ризик бути підданим катуванню чи жорстокому поводженню.

31. КЗК визнає, що виконання розпорядження про депортацію з території держави, в якій мав намір залишитися іноземець, щодо якого видано припис про депортацію, часто є складним і таким, що породжує стрес, завданням. Також очевидним в світлі всіх спостережень КЗК, які були зроблені в різних країнах, – зокрема, в результаті вивчення певної кількості документів про депортацію, в яких йшлося про жорстоке поводження – є те, що операції по депортації повітряним шляхом містять в собі очевидний ризик застосування негуманного або принизливого поводження. Цей ризик існує як на етапі підготовки до вислання, так і безпосередньо на етапі самого польоту, такий ризик неминуче присутній під час застосування гамівних засобів/способів гамування, і є навіть більшим, коли такі засоби/способи використовуються в поєднанні.

32. Передовсім слід нагадати про те, що **абсолютно неприпустимо, щоб до осіб, відносно яких було видано розпорядження про депортацію, застосовувалась сила як метод переконання піднятих на борт транспортного засобу або ж як покарання за відмову зробити це.** КЗК схвалює те, що таке правило закріплене в багатьох відповідних інструкціях у країнах, які були відвідані. Наприклад, в деяких інструкціях, з якими ознайомився КЗК, забороняється застосування гамівних засобів в якості покарання іноземця за чинення опору, або якщо такі засоби спричиняють непотрібні страждання.

33. Зрозуміло, що однією із ключових проблем, яка виникає під час здійснення операції по депортації, є застосування сили та гамівних засобів з боку супроводжуючого персоналу. КЗК визнає, що такий персонал в окремих випадках змушений вдатись до застосування сили або гамівних засобів задля успішного виконання операції по депортації. Однак, **сила та гамівні засоби мають бути обмежені мотивом раціональної необхідності.** КЗК схвалює те, що в окремих країнах застосування сили та гамівних засобів в ході процедури депортації є предметом детального аналізу з точки зору принципів законності, пропорційності та відповідності.

34. Питання про застосування сили та гамівних засобів виникає від моменту, коли відповідну затриману особу забирають із камери, в якій ця особа перебувала в очікуванні депортації (де б не знаходилась ця камера: в приміщенні аеропорту, в установі для затриманих осіб, у в'язниці чи в поліцейській дільниці). У зв'язку із цим особливу увагу слід приділяти способам, до яких вдається супроводжуючий персонал з тим, щоб обмежити рухливість особи, до якої застосовують гамівні засоби у вигляді сталевих або пластикових наручників. У більшості випадків затриманий іноземець перебуває у нормальній фізичній формі, і може трапитись таке, що він чинитиме фізичний опір тому, щоб йому надягали наручники. У випадках, коли чиниться опір, супроводжуючий персонал вдається, як правило, до повного обмеження рухів затриманого, поклавши його на підлогу обличчям до землі, з тим, щоб надягнути йому наручники на зап'ястя. Утримування іноземця в такій позиції,

особливо, якщо ще супроводжуючий персонал навалюється всією своєю вагою на різні частини тіла (здавлювання грудної клітини, коліна на спині, блокування шиї) вже після того, як особу приборкано, породжує ризик позиційної асфіксії (удушення)².

Подібний ризик також виникає, коли депортований, знаходячись в кріслі літака, починає битись, і супроводжуючий персонал, застосовуючи силу, примушує його нахилитись вперед настільки, що голова знаходиться між колін, і, таким чином, грудна клітина виявляється сильно здавленою. У деяких країнах застосування сили для того, щоб зігнути «вдвоє» відповідну особу, яка знаходиться в пасажирському кріслі, як правило, забороняється. Такий спосіб обмеження в рухах може бути застосований, лише коли існує реальна необхідність здійснення специфічної, недовготривалої та дозволеної дії, зокрема, тоді, коли особу садовлять в крісло, коли оглядають або знімають наручники; і це має тривати лише стільки, скільки необхідно для такої дії.

КЗК чітко зазначив, що слід уникати застосування сили та/або гамівних засобів, які можуть спричинити позиційну асфіксію, і коли таке застосування має місце у виключних випадках, слід дотримуватись встановлених вказівок з тим, щоб звести до мінімуму ризик для здоров'я відповідної особи.

35. У зв'язку із цим КЗК із зацікавленістю ознайомився з тими чинними в окремих країнах інструкціями, відповідно до яких гамівні засоби на час польоту повинні бути знятими з особи (відразу після того, як особу буде розміщено в кріслі). У виняткових випадках такі засоби можуть не зніматись в разі, коли депортована особа продовжує вести себе агресивно. Тоді супроводжуючі особи отримують вказівку накрити кінцівки іноземця ковдрою (якою зазвичай користуються пасажирів), щоб приховати гамівні засоби від інших пасажирів.

Навпаки, інструкції, якими донедавна послуговувались в одній країні, що її Комітет відвідав у зв'язку з найбільш проблематичними операціями по депортації, і які передбачали надягання відповідним особам памперсів і заборону їм доступу до туалетів впродовж всього часу польоту через можливу загрозу, яку вони становлять для оточуючих, можуть лише призвести до ситуації, коли принижується гідність людини.

36. Окрім зменшення ризику позиційної асфіксії, про який йшла мова вище, КЗК постійно рекомендує **повністю заборонити застосування способів, які можуть частково або повністю блокувати респіраторні шляхи (ніс та/або рот)**. Серйозні інциденти, які мали місце в різних країнах впродовж останніх десяти років під час здійснення депортацій підтвердили значний рівень ризику, який для відповідних осіб становить застосування цих способів (заклеювання рота та/або носа клейкою стрічкою, накладання на обличчя подушки чи рукавиць на підкладці, притискання обличчя до спинки сидіння, що знаходиться попереду, тощо). КЗК, починаючи з 7-ої Загальної доповіді, опублікованої в 1997 році, привертая увагу держав-сторін до Конвенції про безпеку, яку становлять подібні способи. Комітет відзначає, що подібна практика тепер є документально забороненою в багатьох державах-членах і **пропонує державам, які ще не зробили цього, невідкладно запровадити належні відповідні положення, що матимуть зобов'язуючий характер.**

---

² Див., зокрема, «Positional Asphyxia – Sudden Death», US Department of Justice, June 1995, та матеріали Конференції «Safer Restraint», яка відбулась у Лондоні в квітні 2002 року під егідою UK Police Complaints Authority (див. www.pca.gov.uk).

37. Нагальною необхідністю є забезпечення того, щоб не було перешкод для врятування депортованої особи в разі, коли під час польоту виникне надзвичайна ситуація. Відповідно, **після розпорядження екіпажу повинна існувати можливість негайного зняття всіх засобів, які обмежують свободу рухів депортованої особи.**

Слід також враховувати ризик для здоров'я, що спричинюється так званим «синдромом економічного класу», коли особа впродовж довгого часу перебуває без руху, сидячи у власному кріслі³.

38. Дві особливі проблеми викликали занепокоєння КЗК після його візитів до окремих країн: вдягання масок супроводжуючим персоналом під час ескортування в процесі депортації, а також застосування таким персоналом нервово-паралітичного або сльозоточивого газу для того, щоб вивести затриманих осіб з їхніх камер для подальшого їх супроводу до літака.

На думку КЗК, жодні **посилання на мотиви безпеки не можуть наводитись для виправдання вдягання масок супроводжуючим персоналом під час операцій по депортації.** Така практика є надзвичайно небажаною, оскільки може бути надзвичайно складним завданням встановлення того, хто понесе відповідальність в разі оскарження жорстокого поводження.

КЗК має також дуже серйозні застереження щодо застосування нервово-паралітичного або сльозоточивого газу з метою встановити контроль над затриманим, який опирається, для того, щоб вивести його з камери і доставити до літака. Використання таких газів в надзвичайно обмеженому приміщенні, яким є камера, становить загрозу для здоров'я як затриманої особи, так і задіяного персоналу. Персонал має бути навчений іншим способам встановлення контролю (наприклад, способам гамування руками або використанню захисних щитів) для гамування затриманої особи, яка чинить опір.

39. Окремі нещасні випадки, які траплялись під час депортації, засвідчили **важливість надання затриманому іноземцеві можливості скористатися попереднім медичним обстеженням до того, як буде ухвалене рішення про його депортацію з території держави.** Такий запобіжний захід є особливо необхідним у випадках, коли передбачається застосування сили або спеціальних засобів.

Відповідно, **кожна особа, депортацію якої було перервано, має пройти медичне обстеження відразу ж по поверненню до місця тримання під вартою** (в поліцейській дільниці, в'язниці чи спеціальній установі по триманню іноземців). Таке обстеження дозволить перевірити загальний стан здоров'я відповідної особи, а також, в разі необхідності, видати медичний сертифікат із підтвердженням всіх травм та ушкоджень. Ця процедура може служити захистом для супроводжуючого персоналу від будь-яких безпідставних звинувачень.

---

³ Див., зокрема, «Frequency and prevention of symptomless deep-vein thrombosis in long-haul flights: a randomised trial», John Scurr et al, *The Lancet*, Vol. 357, 12 May 2001.

40. Під час багатьох візитів КЗК отримував скарги на те, що затриманим імігрантам робили ін'єкції медичних препаратів заспокійливої або седативної дії з метою забезпечити безпроблемне здійснення операції по депортації. З іншого боку, Комітет також відзначив існування в окремих країнах інструкцій, які забороняють призначення транквілізаторів або інших медичних препаратів всупереч волі відповідної особи для встановлення контролю над цією особою. **КЗК вважає, що призначення медпрепаратів особі, щодо якої видано розпорядження на депортацію, має здійснюватись на підставі рішення лікарів, і таке рішення має ухвалюватись в кожному випадку окремо. За винятком надзвичайних обставин, які мають бути визначені чітко і точно, застосування медпрепаратів має призначатись лише за усвідомленої згоди відповідної особи.**

41. **Безпосередній операції по депортації іноземців мають передувати заходи, спрямовані на те, щоб допомогти відповідній особі організувати її повернення, зокрема, в плані сімейного життя, професійної діяльності та в психологічному плані.** Є важливим, щоб затримані іноземці отримували заздалегідь достатню інформацію щодо процедури депортації, з тим, щоб вони могли психологічно при звичаїтись до цієї ситуації та мали змогу поінформувати потрібних їм осіб, а також відновити зв'язки із своїми родичами та близькими. КЗК зазначав, що постійна загроза примусової депортації, яка тягарем висить над затриманими особами, що не отримують жодної попередньої інформації про дату своєї депортації, може бути причиною тривожного та неспокійного стану, який досягне кульмінації під час безпосередньої депортації і може часто переходити в стан збудження та буйства. У зв'язку з цим КЗК відзначив, що в деяких із відвіданих країн існують психолого-соціальні служби, які працюють в структурі підрозділів, що відповідають за операції депортації. В складі таких служб працюють психологи та соціальні працівники, на яких, зокрема, покладена відповідальність за підготовку імігрантів до їхньої депортації (через постійний діалог, встановлення контакту з сім'єю в країні призначення тощо). Само собою зрозуміло, що **КЗК схвалює подібні ініціативи і пропонує державам, які ще цього не зробили, запровадити подібні служби.**

42. Належне здійснення операції по депортації в значній мірі залежить від рівня підготовки персоналу, який має забезпечувати ескортування. Само собою зрозуміло, що **відбір такого супроводжуючого персоналу має проводитись з надзвичайною ретельністю і сам персонал має пройти відповідну спеціальну професійну підготовку з тим, щоб звести до мінімуму ризик жорстокого поводження.** Цього як раз систематично не спостерігалось у відвіданих країнах, що є сторонами Конвенції, скоріше, навпаки. Однак, в окремих країнах спеціальна підготовка для такого персоналу була організована (щодо методів та засобів гамування, розв'язання стресових та конфліктних ситуацій тощо). Окрім того, є вже певні управлінські методики, що досягли позитивного результату: призначення до складу супроводжуючого персоналу здійснюється на добровільних засадах у поєднанні з обов'язковою ротацією добровольців (зادля того, щоб уникнути синдрому професійного виснаження та ризику рутинності, а також забезпечити, щоб відповідний персонал був емоційно дистанційований від тієї оперативної діяльності, до якої його залучають) так само, як і надання – у відповідь на запит – психологічної допомоги персоналу відповідними спеціалізованими службами.

43. **Встановлення внутрішніх та зовнішніх систем моніторингу в такій надзвичайно делікатній області, як операції по депортації повітряним шляхом, має значення, яке не можна недооцінювати.** КЗК спостерігав, що в багатьох країнах спеціальні моніторингові процедури запроваджувались, на жаль, лише після надзвичайно серйозних інцидентів, таких, як смерть депортованої особи.

44. **Операції по депортації мають бути ретельно задокументованими.** Основною вимогою є створення повного набору документів (досьє) та реєстраційної картки щодо депортації, в яких будуть в письмовому вигляді зафіксовані всі операції, які були здійсненні відповідними підрозділами. Інформація про переривання процедури депортації має бути об'єктом особливо пильної уваги, так само, як і мають регулярно записуватись мотиви, через які було перервано депортацію (рішення, яке прийняли супроводжуючі особи на підставі наказу керівництва, відмова з боку командира літака, буйний супротив з боку депортованої особи, звернення із запитом про надання притулку тощо). Записана інформація має пояснювати кожен інцидент і кожне застосування гамівних засобів (кайдани на руках, кайдани на ногах та на колінах, використання способів самооборони, внесення особи на борт літака тощо).

Інші засоби, наприклад, аудіовізуальні, також можуть вважатись в якості допоміжних, і вони використовуються в окремих відвіданих Комітетом країнах, зокрема, у випадку здійснення операцій по депортації, в ході яких передбачається виникнення ускладнень. Окрім цього, в різних місцях може бути встановлений нагляд за допомогою відеокамер (в коридорах, що ведуть до камер, на шляху, яким супроводжуючі особи і депортована особа прямують до автотранспорту, що має доставити їх до літака тощо).

45. **Також дуже важливим фактором є контроль за кожною операцією по депортації, в ході якої, як підозрюється, може виникнути ускладнення.** Такий контроль здійснюється керівником уповноваженого підрозділу, який матиме право у будь-який час перервати виконання операції. В деяких із відвіданих країн КЗК дізнався про існування раптового контролю, що здійснюється безпосередньо на місці службовцями органів внутрішнього контролю із сил охорони правопорядку як на етапі підготовки до депортації, так і безпосередньо під час посадки до літака. Більше того, в надзвичайно рідких випадках представники контролюючих органів інкогніто перебувають на борту літака і, таким чином, слідкують за депортованою особою та за супроводжуючим персоналом до самого часу прибуття до країни призначення. КЗК може лише вітати подібні ініціативи, які на сьогодні все ще надто рідко мають місце у Європі.

Нарешті, **КЗК хоче підкреслити роль, яку відіграють органи зовнішнього контролю (в тому числі й судові), як на національному, так і на міжнародному рівнях, у запобіганні жорстокому поводженню в ході здійснення операцій по депортації.** Такі органи мають уважно слідкувати за всіма змінами, що відбуваються в цій ділянці, приділяючи особливо пильну увагу тому, що пов'язане із застосування сили та гамівних засобів, та забезпеченню основних прав осіб, яких депортують повітряним шляхом.